

Лекція № 4

Тема: Проблема розуміння в теорії пізнання

План:

1. Зміст і сутність поняття «розуміння»
2. Підходи до інтерпретації поняття «розуміння».
3. Розуміння як умова наукового пізнання.

1. Зміст і сутність поняття «розуміння»

Часто у побутовому спілкуванні ми чуємо: «Ми з тобою розмовляємо різними мовами» або «Я тебе не розумію». У чому тут проблема? Мабуть проблема якраз і полягає у **розумінні**.

Ця проблема має давню історію. У процесі формування людської спільноти природно виникає потреба повідомлення, обміну інформацією, передачі знань тощо. На ранньому етапі становлення роду homo sapiens ніхто не приховував того, що є на думці, люди легко розуміли одне одного й були значно ближче одне до одного. Не виникало потреби в застосовуванні опосередкованих за своїм змістом знакових систем, бо автентичними знаками були емоції-думки, які безпосередньо виражали і передавали різноманітні психічні стани.

Пізніше, з розвитком суспільства, ускладненням форм пізнання, **ускладнюється й розуміння**. Ще Арістотелем було підмічено, що усі люди від природи прагнуть до знань. Це прагнення формується в **акті пізнання** – від відомого до невідомого, проміжною ланкою у цьому процесі є **розуміння** як обов'язковий етап здобуття та реалізації знань.

Відомий романіст, мовознавець XIX ст. Анатоль Франс висловив думку: «Нерозуміння тривожить». У цих його словах криється факт гострого інтересу до проблеми **розуміння**.

Розуміння — це процес, пов'язаний з безліччю різних зовнішніх факторів, і особистісних якостей суб'єкта. Він складно фіксується і щоразу зазнає змін.

Отже, з одного боку, неможливість безпосереднього охоплення, нечіткість рамок явища, і з іншого, — розмаїття проявів у різних ситуаціях, значно ускладнює дослідження феномену **розуміння**, породжує стосовно нього безліч концепцій і гіпотез, дослідницьких напрямів.

Розуміння досліджується філософією, психологією, теорією пізнання і цілою низкою інших наукових дисциплін: історією науки, фізикою, математикою. Кожна наука, а точніше дослідник, працюючи у своїй науковій сфері, використовує своє значення **розуміння** і контекст, в якому воно досліджується. Виокремлюючи різні аспекти і контексти вживання терміну «**розуміння**», автори цим звертають увагу на певні проблеми, пов'язані з цим терміном. Розглянемо деякі точки зору на проблему **розуміння**.

Таким чином, **розуміння** є важливим засобом досягнення дійсності.

Для герменевтики — впливового напрямку сучасної західної філософії — **проблема розуміння і його співвідношення з пізнанням є ключовою**. Герменевтика стверджує, що пізнання істини можливе лише в процесі діалогу по-різному мислячих людей. Але будь-який діалог вимагає **розуміння і взаєморозуміння**. Саме розуміння характеризується як процес пошуку смислу (предметного змісту), укладеного автором в той або інший текст. Розуміння є “реальний рух в смислах” (Г.Гадамер), бо зрозуміти можна тільки те, що має смисл. Його необхідною умовою є діалог особистостей, текстів, культур, а способом здійснення — мова.

1. Підходи до інтерпретації поняття «розуміння».

Найбільш раннім визначенням **розуміння** є визначення, здобуте герменевтикою (**герменевтика** — науковий напрямок, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням текстів). Фахівці з герменевтики розглядали процедуру **розуміння** у контексті тлумачення релігійних, та будь-яких античних текстів, і вважали основою розуміння **інтерпретацію (роз'ясненням)**. Але й у самій герменевтичній традиції **розуміння** визначалося авторами по-різному. Так, Дильтей сприймав **розуміння** як ключ до пізнання

історії і соціального буття. Він вважає, що таке пізнання можна тільки через співпереживання.

Ф. Шлейермахер вважав, що **розуміння** залежить від проникнення в умонастрій автора, а можливість і необхідність **розуміння** забезпечується подібністю і відмінностями людських індивідуальностей. Саме він поклав початок переходу від герменевтики як мистецтва тлумачення біблійних текстів до проблеми мови взагалі.

Сьогодні інтерпретація **розуміння** набула дещо іншого значення. Вважається, що результатом **розуміння** явищ, їх інтерпретації в рамках термінології і системи правил, властивій тій чи іншій загальнонауковій дисципліні, стає *формулювання адекватної концепції, яка описує досліджуване явище.*

Термін «**розуміння**» тісно пов'язаний з такими поняттями, як *смысл, значення*. А, вони, в свою чергу, виражають певне ставлення до особи, суб'єкту діяльності. Тому **розуміння** таке багатоманітне у проявах і завжди пов'язане з цілями і завданнями діючого суб'єкту.

Отже, **розуміння** явища полягає у створенні теорії, пояснювального принципу, який дозволив би дослідникам спільно рухатися у напрямку розробки проекту чи проблеми. **Наприклад**, розуміння смислу комунікативної ситуації, розуміння відносин дає уявлення про цілі партнерів у спілкуванні, правила їх поведінки у різних ситуаціях.

Результатом розуміння мови виявляється здатність реагувати відповідним чином, як у плані дії, так і у вербальному плані. Так можуть бути представлені різні прояви **розуміння** з погляду результатів цього процесу.

Якщо ж говорити про структуру самого процесу, то дослідження цього питання пов'язані з **суб'єктом розуміння**. Вивчаються співвідношення знань суб'єкта та його структурна організація, необхідна для розуміння тексту і дискурсу. Будуються уявлення, що відбувається у свідомості внаслідок процесу розуміння.

Також в науковій літературі можна назвати й інші підходи до проблеми **розуміння**. Так, Арон Брудний, доктор філософських наук, (1991) розглядає

розуміння з погляду функцій, які воно може виконувати. Цей автор виділяє три функції розуміння: *когнітивну, регуляторну і ідеологічну*.

1) *Когнітивна (пізнавальна) функція* залежить від організації розрізнених знань у систему.

2) *Регуляторна* — в прогнозуванні наслідків власних дій, з урахуванням досвіду спілкування з людьми, знання правил поведінки.

3) *Ідеологічна (або світоглядна)* полягає у породженні переконань, що збігаються або протистоять політичному життю суспільства.

Він (А. Брудний) вирізняє *три поля розуміння*, в межах котрих реалізується три способи **розуміти**:

У першому полі постає такий постулат «**що є, те й доведено**». На його думку перше поле розуміння складається із світу фактів, які є елементом дійсності і про які говориться – «факти – вперта річ». У той же час оскільки реальність дається людині фрагментарно, і вона мінлива, то розуміння потребує постійної добудови у свідомості «видимого світу».

Таким чином, перше поле розуміння часто починає перетинатися з другим полем, яке звучить так «**що доведено, те й є**». Отже, друге поле – це світ доведених суджень, геометричних теорем і логічних задач.

Третє поле – це поле складних переплетень – **текстів**. В перекладі з латини текс (textus) означає зв'язок. Отже, текст – це зв'язана, компактна послідовність знаків або образів, яка виражає певний зміст і має певний смисл, доступний для розуміння.

А.А. Харитонов (1988) виділяє ситуаційний підхід до розгляду цієї проблеми. З його точки зору, **необхідність розуміння** виникає у ситуації, коли потрібно подолати «розрив голосів»: при інтерпретації, перекладі чи діалозі. Тобто вибудувати взаємоприйнятне адекватне уявлення про обговорюваний об'єкт.

Окрім перелічених вище підходів можна назвати іще один, пов'язаний з часовим аспектом. Виокремлюючи три іпостасі часу: *минуле, нинішнє і майбутнє*, можна співвіднести з ними різні прояви **розуміння**.

З минулим буде пов'язано «розуміння — впізнавання» і «розуміння — відтворення», які стосуються досвіду минулих подій.

З теперішнім (яке, тим не менш, тісно пов'язане з минулим у тій чи іншій мірі) — «розуміння — переосмислення», яке розхитує звичні уявлення, вириває явища зі звичного контексту, вибудовує їх новий значеннєвий ряд.

З майбутнім пов'язано «розуміння — прогнозування», здатність передбачати розвиток вже наступивших подій, відстежувати можливі «наслідки справжнього».

Віктор Знаків (1994) виділяє сім контекстів, використовуваних загальнонауковими дисциплінами в дослідженні **розуміння**:

- *методологічний,*
- *лінгвістичний,*
- *семантичний,*
- *логічний,*
- *комунікативний,*
- *когнітивний,*
- *психологічний.*

Таким чином, розуміння – це психічний стан суб'єкту, в якому виражається правильне сприйняття або інтерпретація якої-небудь події, явища або факту, визнане у певних колах.

В психолінгвістиці розуміння трактується як **результат смислового сприйняття мовного повідомлення**.

Об'єкти розуміння.

Об'єктами розуміння є інформація, повідомлення, знання про оточуючий світ або внутрішній світ суб'єкта, а також смисл інформації, що передається.

Підведемо підсумок:

-
- 1) Розуміння не є самостійним психічним процесом, принципово відмінним від мислення. **Розуміння** – це компонент мислення, один з його утворюючих процесів. **Розуміння** забезпечує встановлення

зв'язків між новими властивостями об'єкту пізнання з уже відомими, та визначення їх місця і ролі в структурі мислиневої діяльності.

- 2) Для розуміння нового матеріалу (невдомих фактів, подій і т.п.) людина завжди повинна вирішити певну розумову задачу, оскільки формування **розуміння** нового відбувається в процесі мислиневої діяльності і є її результатом. Коли ж суб'єкту потрібно зрозуміти вже відомі події або явища, то **розуміння** відбувається без участі мислення – це **розуміння-згадування**. Будь-яка форма даного психічного феномену при повторному зверненні перетворюється в **розуміння-згадування**.
- 3) Одні і ті ж форми **розуміння** проявляються і в таких видах мислиневої діяльності, в яких розуміння складає основний психологічний зміст; і в таких, де воно відіграє допоміжну роль. І в тому, і в іншому випадку для виникнення **феномену розуміння**, людина повинна вирішити певну розумову задачу. Отже, яка форма розуміння виникає у суб'єкта, обумовлено перш за все характером його мислиневої діяльності.

Критерії об'єктивності розуміння: практика і культура

Говорячи про критерії об'єктивності розуміння, тут можна зазначити наступне.

Граничними **критеріями об'єктивності розуміння** як компонента пізнання є особливі, одиничні, а іноді унікально-своєрідні сторони чуттєво-предметної людської діяльності, відображені у свідомості людей. Тому до розуміння, як і до усього процесу пізнання в цілому, практика виступає фундаментальним критерієм його об'єктивності, істинності.

На цьому рівні міркування щодо проблеми можна вже розділити пізнання і розуміння, спрямоване на отримання загального знання про світ. Якщо загальність практичної діяльності відображається і закріплюється у **знанні про об'єкт**, то культурно-історична особливість практики формує певне **розуміння предмету пізнання**.

Місце розуміння у пізнавальному досвіді

Підведемо деякі підсумки аналізу розуміння у пізнавальному процесі.

Розуміння, так як і пізнання в цілому, спрямоване на об'єктивну реальність і є відображенням чуттєво-предметних характеристик світу. Але на відміну від знання у розумінні відображаються і виражаються не всезагальні, не особливі і навіть не унікальні способи предметно-практичного зв'язку людини і світу. Розуміння, як правило, не усвідомлюється у вигляді спеціального пізнавального відношення суб'єкта щодо речей, але виступає певною самоочевидною смисловою характеристикою дійсності.

Часто вважають, що розуміння є по суті реконструкція, пізнання смислу, починаючи від розуміння смислу мовного висловлювання у діалозі аж до фундаментальних смислів, донесених до нас текстами, символами, пам'ятками культурної історії тощо. Не випадково предметним носієм можливого розуміння в цілому виступає найбільш універсальний тип практичної свідомості – мова. Тому аналіз мови (мовлення і текстів) дає нам можливість виділити найбільш типові ситуації розуміння.

Безпосередньою метою пізнання є істина. Історія філософії являє різні розуміння і відповідно різні визначення істини. Істина — це знання, відповідне дійсності, яке співпадає з нею (класична концепція істини або теорія кореспонденції, відповідності). Істина — логічна несуперечливість знання, узгодженість частин знання, які складають істину, між собою (теорія когеренції, узгодженості). Істина виражається зведенням теоретичних знань до емпіричних фактів (позитивізм). Істина — це плід прийнятої згоди вчених між собою (конвенціоналізм). Істина — корисність знання в досягненні поставленої людиною мети (прагматизм).

Певне поєднання рис кореспонденції, когеренції і прагматизму демонструє марксистське розуміння істини. Її основні ознаки такі:

- об'єктивність. Зміст істини обумовлений властивостями вивчаемого об'єкту, рівнем практики і не залежить від волі і свідомості суб'єкту пізнання;

- процесуальність. Істина досягається не відразу, а поступово.

Тому запроваджують поняття абсолютного і відносного в істині (“абсолютна істина” і “відносна істина”). Відносна істина виражає мінливість знання, його поглиблення, уточнення, яке кінцевою метою має досягнення абсолютного знання. Абсолютна істина розуміється двояко: як елемент знання, який не може бути спростований в майбутньому (так звані “одвічні істини” — факти) і як гносеологічний ідеал, тобто повне вичерпне знання дійсності, до якого прагне пізнання;

- конкретність. Будь-яке істинне знання завжди визначається і в своєму змісті, і в своєму використанні умовами місця, часу та іншими специфічними обставинами, які пізнання повинно враховувати.

Слід підкреслити що об’єктивна, абсолютна, конкретна і відносна істини — це не різні види істини, а характерні особливості одного і того ж істинного знання.

На усіх етапах розвитку істина нерозривно пов’язана зі своєю протилежністю — заблудженням. Можна сказати, що вона є процесом і тому, що не відразу, а поступово долає заблудження. Заблудження — знання, яке не відповідає своєму предмету, його викривлене відображення. Заблудження слід відрізнити від брехні, дезінформації — навмисного викривлення істини в корисних цілях. Питання про істину і заблудження вимагає розгляду проблеми критерію істини: яким чином можна відмежувати, відрізнити істину від заблудження. Критерії істини поділяються на емпіричні (досвід, практика) і позаемпіричні (перш за все логічні, теоретичні, а також такі, як простота, краса, внутрішня досконалість знання).

Уривки з першоджерел

Всяке людське пізнання рухається між двома полюсами: на одному боці знаходяться окремі відчуття, на іншому – загальні положення, які виражають відомі правила щодо можливих відношень між відчуттями. Усе наукове мислення має своєю задачею – привести відчуття, за допомогою логічних форм поєднання, до цих загальних правил. Саме тому в основі усіх логічних форм поєднання лежить ідея зв’язку часткового із загальним, залежність першого від другого. Усе наше пізнання полягає у поєднанні найбільш загального із

найбільш частковим за допомогою проміжних ланок, створюваних роздумами та судженнями (**Вільгельм Віндельбанд. Філософські статті і виступи. 1904 рік**)

Ознайомтеся, хто такий Вільгельм Віндельбанд. Яку думку він прагнув висловити цим уривком?

Проблема розуміння набуває в останні роки все більш зростаючої актуальності, що очевидно пов'язано із загостренням геополітичної і суспільно-політичної ситуації і з посиленням протиріч, які пронизують усю нашу епоху. Вона постає (проблема розуміння) кожного разу, коли руйнуються усякі спроби налагодити взаєморозуміння між регіонами, націями, блоками і поколіннями, коли виявляється відсутність «спільної мови», і ключові поняття, які стали звичними, починають діяти як подразники, які лише укріплюють і посилюють протилежності і напругу, на подолання яких мають спрямовуватися зусилля. Достатньо пригадати, наприклад, такі слова як «демократія» чи «свобода». (**Ханс-Георг Гадамер. Актуальність прекрасного. 1977 рік**)

Ознайомтеся, хто такий Ханс-Георг Гадамер. Як ви думаєте, що він мав на увазі, висловлюючи цю думку?

Що є істина? – у цьому питанні криється одне із джерел аргументів. Які наводяться на захист релятивізму (**ознайомтеся, що таке релятивізм**). Однак, на питання Понтія Пилата (чи пам'ятаєте ви, хто такий Понтій Пилат?) можна відповісти просто і переконливо.... Відповідь ця полягає у наступному: судження, висловлювання, твердження або думка будуть істинними, якщо і тільки вони відповідають фактам (**Карл Поппер. Логіка і ріст наукового знання. 1934 рік**).

Ознайомтеся, хто такий Карл Поппер. Як він трактує істину?